

А. А. КЛЮКИН,
Ю. Г. КОЛОСОВ

Палеогеографія мустьєрського местонахождения Красная балка в Крыму

Резюме

В 1974 г. Крымская палеолитическая экспедиция Института археологии АН УССР в Красной балке у скалы Ак-Кая впервые в Крыму обнаружила и частично исследовала мустьерское местонахождение под открытым небом. В статье излагается четвертичная история рельефа района местонахождения, кратко характеризуется добытый из него материал и приводятся соображения относительно возможной связи его с синхронными культурными слоями стоянок, в древности находившимися под гrotами и навесами в той же Красной балке.

Л. Л. ЗАЛІЗНЯК

(Київ)

Рудоострівська мезолітична культура

У 1974 р. під час археологічної розвідки по р. Здвиж нами відкрито стоянку Рудий Острів, розташовану за 1 км на північний схід від хут. Червоний Ріг Іванківського району Київської області. В цьому місці борова тераса лівого берега р. Здвиж прорізується широкою долиною притоки і утворює мисоподібний виступ. По заплаві притоки прокладено іригаційний рівчак, що зруйнував мис. В стінці рівчака помічено при розвідці оброблений кремій.

Польові роботи на стоянці Рудий Острів проводилися у 1974—1976 рр. Площа розкопу і шурфів досягла 213 м². В результаті шурфування виявилось, що приблизна площа поселення становила 100×30 м.

Стратиграфія стоянки типова для мезолітичних пам'яток долини р. Здвиж. Під шаром темно-сірого піску товщиною 20 см залягає жовто-буре підгрунтя товщиною 30 см, а нижче — білий пісок, що поступово переходить в смугасті алювіальні відклади. Окремі оброблені кремені траплялися, починаючи з ґрунтового шару, але концентрація їх відзначена в підґрунті.

На площі стоянки виявлено залишки заглибленого житла (рис. 1), що нагадує житло Рудні¹. Лінза темного заповнення землянки починалася на 10 см нижче підґрунтя і мала товщину 50—60 см. Загальна площа житла 2,2×2 м. Лінза його забарвлена дрібними вуглинками в нерівномірно сірий колір. З її заповненням пов'язана концентрація оброблених кременів, яких на стоянці було знайдено 1748 екземплярів. Крім того, є 42 уламки обпаленого граніту, дрібні уламки кальцинованих кісток. Крем'яних виробів з вторинною обробкою 168 екземплярів, що становить приблизно 10% комплексу.

Найстійкішими типами нуклеусів колекції є двошлосинні (рис. 2, 42), одношлосинні (рис. 2, 40) на вузькому боці гальки, а також підконічні (рис. 2, 41). Інші типи нуклеусів не утворюють стійких серій (рис. 2, 37—39).

Пластини, їх уламки, знаряддя на пластинах становлять близько 13% всіх оброблених кременів стоянки. Основна їх маса досить неправильної форми, середньовеликі, мають ширину від 7 до 14 мм.

Серед знарядь стоянки найчисленнішими є скребачки — 40% виробів з вторинною обробкою. Вони виготовлені з відщепів і відзначаються аморфністю (рис. 2, 16—25). Відносно стійку серію утворюють скре-

бачки кінцеві на відщеплах (рис. 2, 17—20) та підокруглі (рис. 2, 16). 10 знарядь мають високу форму (рис. 2, 16).

Різці становлять менше 5% знарядь. Виготовлені з відщепів (рис. 2, 26, 27). Можливо, в ролі різців використовувалися деякі нуклеуси, на яких помітні різцеві сколи (рис. 2, 35, 36).

29% знарядь — пластини з несистематичною ретушшю (рис. 2, 28, 29, 32—34) та виїмками (рис. 2, 30, 31). Знайдені знаряддя цього типу іноді мають значні розміри і досить спрацьований робочий край (рис. 2, 28).

В колекції є два поствіддерські наконечники стріл. Один виготовлено з широкої пластинки зі скошеним крутою ретушшю вістрям і виділеним черешком (рис. 2, 6). Другий — верболистий на первинній пластині з підправкою черешка як з черевця, так і зі спинки (рис. 2, 7).

Серед мікролітів слід відмітити явніславські вістря² (рис. 2, 8—10), мікрорізці (рис. 2, 12—14), вістря з пригупленим краєм (рис. 2, 15), уламки пластин зі скошеним краєм (рис. 2, 11), трапеції високі (рис. 2, 1, 5) та середньовисокі (рис. 2, 2—4). Для датування комплексу важливу роль відіграє факт наявності в колекції виразної серії трапецій. На думку більшості дослідників мезоліту лісової зони Європи, трапеція тут поширюється в другій половині мезоліту. Тобто стоянка Рудий Острів датується пізнім мезолітом. Цю дату підтверджує велика серія скребачок неправильної форми на відщеплах, що характерні для пізнього мезоліту вказаних територій. Нижче наводимо типологічний список крем'яного інвентаря стоянки Рудий Острів.

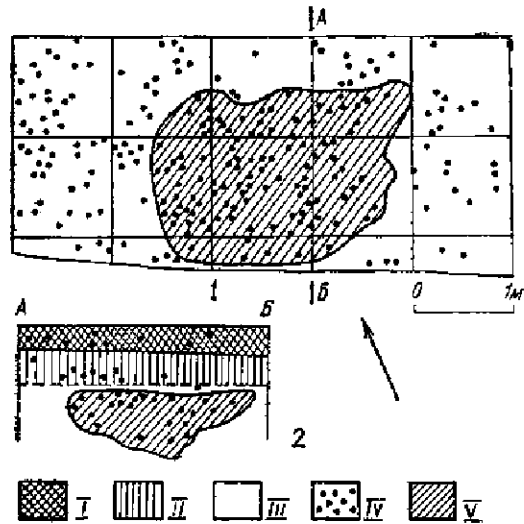

Рис. 1. Стоянка Рудий Острів. Житло № 1 в плані (1) та в розрізі (2):

I — сірий гумусований пісок (грунт), II — жовто-бурий пісок (підгрунта), III — білий стерильний пісок; IV — оброблений кремій, V — сірий попелястий пісок (заповнення житла).

<i>Нуклеуси</i>	1. Одноплосинні ортогнатні атипові	8
	2. Одноплосинний ортогнатний на вузькому боці уламка кременю	1
	3. Двоплосинний ортогнатний на вузькому боці крем'яної гальки	5
	4. Одноплосинні однібочні	2
	5. Двоплосинні атипові	9
	6. Нуклеусовидні уламки	19
<i>Пластини</i>	1. Цілі	44
	2. Уламки	124
	3. Перетини	24
<i>Відщепи, уламки кременю</i>		1337
<i>Ретушер</i>		1

Вироби з вторинною обробкою

<i>Скребачки</i>	1. Кінцеві на пластинах	3
	2. Кінцеві на пластинчастих відщеплах	17
	3. Аморфні на відщеплах	27
	4. На відщеплах з прямим робочим краєм	6
	5. Підокруглі високої форми	4
	6. Високі на відщеплах	6
	7. На відщепі комбіновані з кутовим різцем	1
	8. Подвійні	2
<i>Різці</i>	1. На відщеплах кутові	5
	2. Середні	2

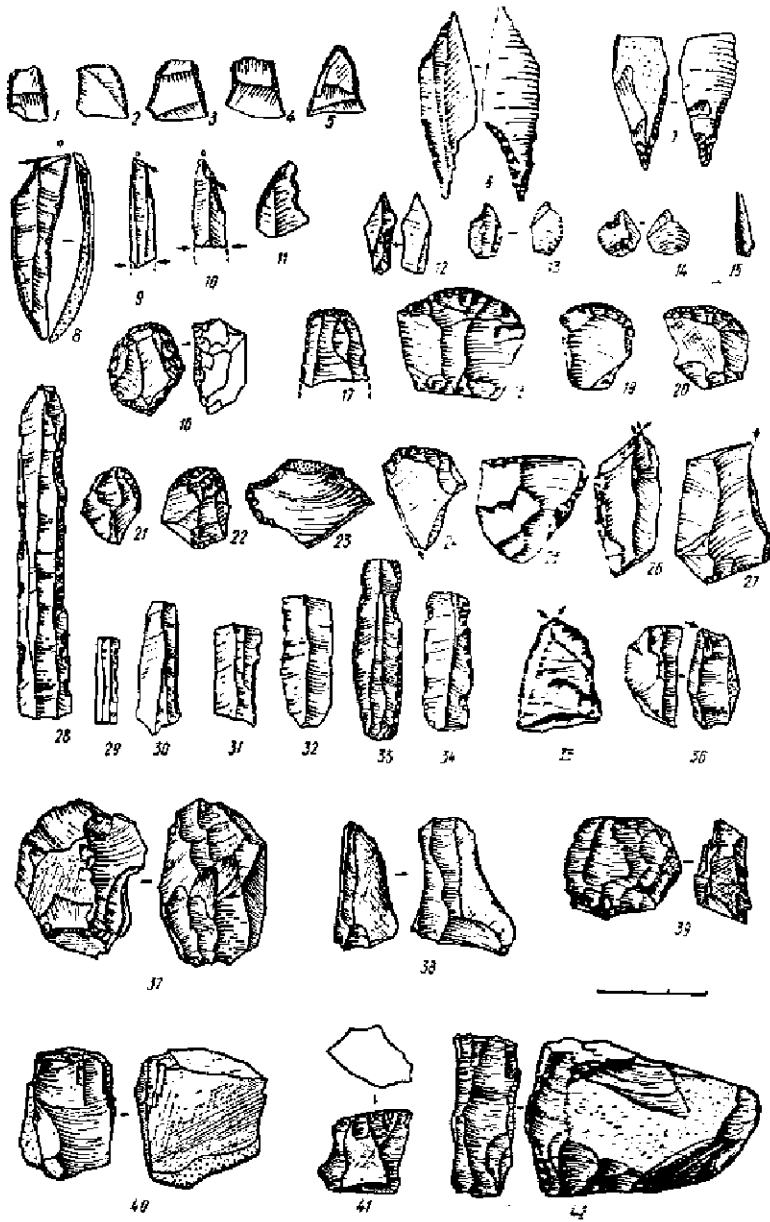

Рис. 2. Стоянка Рудний Острів. Вироби з кременю:

1-5 — трапеції; 6-7 — вістря стріл на пластинах; 8-10 — велизавицькі вістря; 11 — уламок пластини зі скошеном краєм; 12-14 — мікрорізь; 15 — вістря з при-
тупленим краєм; 16-25 — скребачки; 26, 27, 35, 36 — різці; 28-34 — пластинки з ре-
тушією; 37-42 — нуклеуси.

3. Потрійний на відщепі

1

<i>Пластини</i>	1. З несистематичною ретушшю	16
	2. З виїмками	19
<i>Наконечники стріл на пластинах</i>		2
<i>Розвертки</i>		6
<i>Відщепи з половою ріжучою ретушшю</i>		16
Уламки виробів з вторинною обробкою		25
<i>Мікроліти</i>	1. Яніславицьке вістря	3
	2. Мікрорізи	5
	3. Пластини з притупленим краєм	2
	4. Пластини зі скошеним краєм	2
	5. Трапедії високі	2
	6. Трапедії середньовисокі	3

Аналогії комплексу з стоянки Рудий Острів дають матеріали стоянки Дніпровська водогінна станція (ДВС). Стоянка розташована на північній околиці м. Києва на краю 10-метрової першої тераси правого берега Дніпра. Розкопана у 1954 р. Д. Я. Телегіним³. Площа розкопу сягала 35 м². Археологічні матеріали мезолітичного часу залягали в підгрунті, тяжіючи до верхньої частини.

Всього на стоянці знайдено 1295 оброблених кременів. З них 69 з вторинною обробкою, що становить 5,3% комплексу. Кремінь сірого, рідше жовтого кольору з місцевих моренних відкладів. Тут знайдено нуклеус та поздовжній скол з нуклеуса, що несуть на собі негативи середньовеликих пластин.

Пластини становлять близько 12% усіх кременів в колекції. Як і на стоянці Рудий Острів, більшість з них досить неправильної форми і мають ширину від 7 до 14 мм.

Найчисленнішим типом знарядь на стоянці є скребачки (46% всіх знарядь комплексу). Виразними серіями представлені кінцеві скребачки на пластинах (рис. 3, 25, 26), кінцеві на відщеплах (рис. 3, 22, 29, 30), скребачки неправильної форми (рис. 3, 28, 31), на великих відщеплах з широким робочим краєм (рис. 3, 23, 24, 27). Привертає увагу серія скребачок на вузькому кінці невеликих пластинок з ретушшю, що нерідко заходить на край заготовки (рис. 3, 17—21). Різи з колекції ДВС відсутні.

На стоянці знайдено три вироби, що нагадують примітивні рубаючі знаряддя чи їх заготовки. Два з них виготовлено з відщепів (рис. 3, 32, 33), а один — з грубого уламка кременю. Знаряддя настільки грубі й атипові, що питання присутності сокир в комплексі ДВС залишається остаточно не вирішеним.

В колекцію мікролітів комплексу входять: яніславицькі вістря з неретушованою основою (рис. 3, 1—4), мікрорізи (рис. 3, 5—10), середньовисокі (рис. 3, 13—16) та високі трапедії (рис. 3, 11, 12). Нижче наводимо типологічний список крем'яних виробів стоянки ДВС.

<i>Нуклеуси</i>	1. Одноплощинний однічний	1
	2. Поздовжній скол з одноплощинного нуклеуса	1
	3. Нуклеусовидний уламок	1
<i>Пластини</i>	1. Цілі	4
	2. Уламки	86
	3. Перетини	30
<i>Відщепи та уламки</i>		1226
Вироби з вторинною обробкою		
<i>Скребачки</i>	1. Кінцеві на пластинах	6
	2. Кінцеві на пластинчастих відщеплах	5
	3. На великих відщеплах з широким дугастим робочим краєм	8
	4. Кінцеві на невеликих пластинах	7
	5. Аморфні на відщеплах	6

15

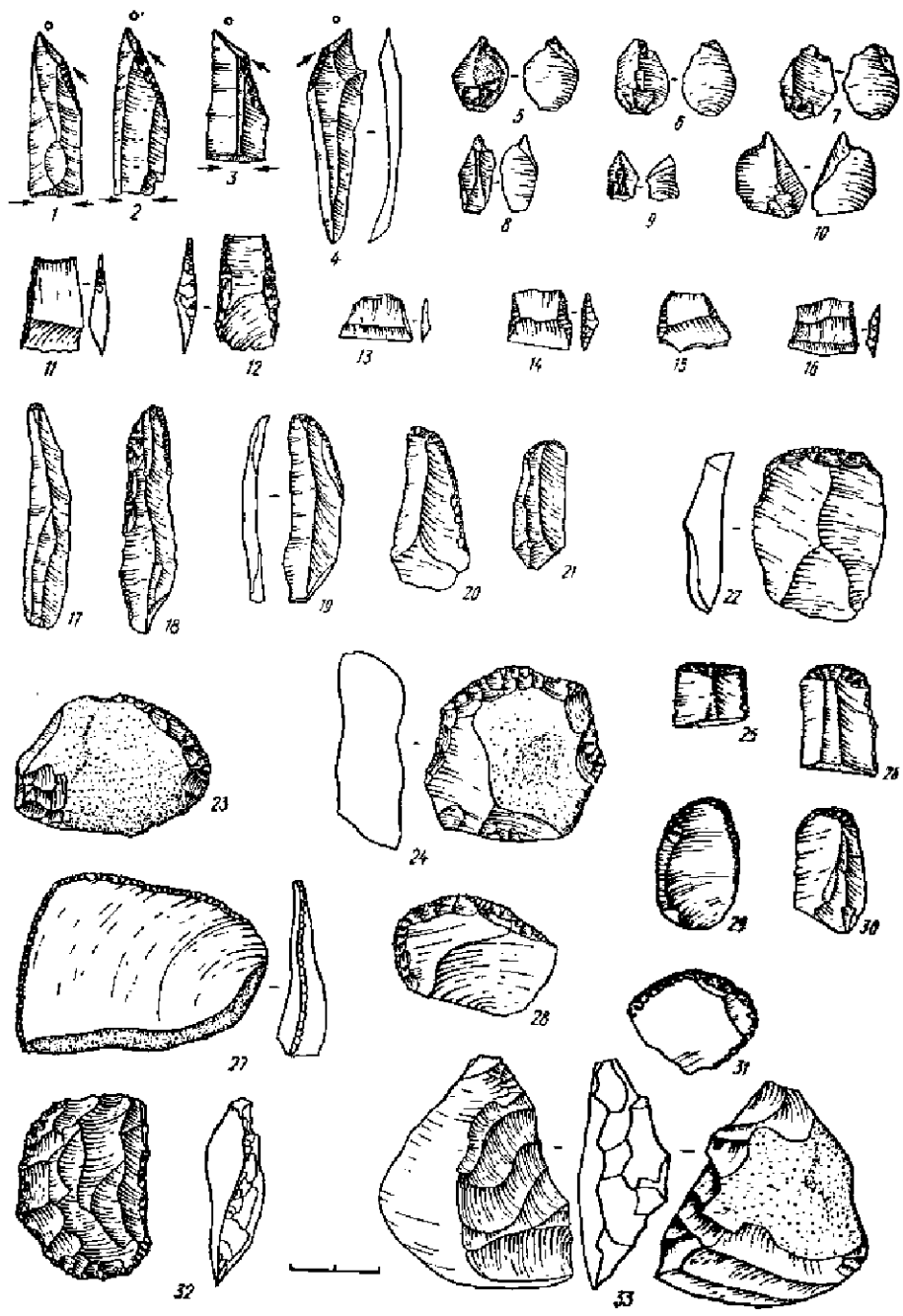

Рис. 3. Стоянка Дніпровська водогінна станція. Вироби з кременю:

1-4 — ятиславські вістря, 5-10 — мікрорізиці; 11-16 — трапеції; 17-31 — скребачки; 32-33 — рубальні знаряддя.

Мікроліти	1. Яніславицькі вістря	4
	2. Мікрорізці	7
	3. Трапеції високі	2
	4. Трапеції середньовисокі	4
	5. Макроліти	3

Яніславицькі вістря виготовлені, як і на стоянці Рудий Острів, шляхом відділення мікрорізевою технікою масивного базисного кінця пластини. Таким чином, мікрорізці колекції являють собою відходи виробництва яніславицьких вістрів. Останні, очевидно, були накопечниками стріла. Але частина мікролітів цього типу виконувала й ріжучу функцію. Про це свідчить вигнутий профіль деяких яніславицьких вістрів (рис. 2, 8; 3, 4); а також псевдоретуш, що іноді помітна по краю зняття біля його кінця (рис. 2, 8; 3, 2).

В ролі вістрів стріла, можливо, використовувалися високі трапеції. Останні часто мають спеціально притуплену для закріплення в дрівко стріли верхню основу (рис. 3, 11). Як високі, так і середньовисокі трапеції іноді мають лише одну оброблену ретушню сторону (рис. 3, 11, 16).

Виразна серія трапецій в комплексі свідчить про його пізньомезолітичний час. Не суперечать цій даті й інші типи виробів стоянки.

Порівняння комплексів Рудого Острова і ДВС свідчить про їх схожість. Лише наконечники стріла на пластинках в колекції першого та рубаючі знаряддя другого різняться один від одного. Але ця різниця, можливо, існує як результат недостатньої вивченості обох пам'яток.

Нижній шар стоянки Піщане поблизу м. Народич, розкопаної М. І. Левицьким, дав комплекс виробів, досить близький до вищеописаних⁴. На жаль, публікація цього комплексу не відповідає сучасним вимогам, а сама колекція була втрачена під час Великої Вітчизняної війни. В публікації відсутні статистичні дані, а опис та єдиний малюнок охоплюють тільки частину виробів колекції. Все ж на основі цих неповних даних можна дійти висновку, що для комплексу нижнього шару уроч. Піщане були характерні яніславицькі вістря з неретушованою основою, мікрорізці та постсвідерські наконечники стріла на пластинках. Перелічені типи знарядь присутні в комплексах Рудого Острова і частково ДВС. Відсутність трапецій в нижньому шарі Піщаного, можливо, пояснюється невеликими розмірами колекції (110 виробів). Спираючись на типологію виробів, автор розкопок датував комплекс фінальним палеолітом. Сучасний рівень наших знань не дає можливості датувати типи виробів, що представлені в колекції нижнього шару Піщаного, раніше мезоліта.

Крім розкопаних пам'яток Рудий Острів, ДВС, Піщане в Українському Поліссі відомо ще кілька зібраних на поверхні комплексів, типологічно близьких до вищеописаних.

Стоянки Кропив'янка та Стахановка⁵ розташовані поблизу однойменних сіл Володарсько-Волинського району Житомирської області, на березі правої притоки р. Тетерева — р. Ірші. Інвентар їх так само характеризується великою кількістю правильних пластин, скребачками на відщеплах та пластинчастих відщеплах, яніславицькими вістряма, трапеціями високими та середньовисокими. На стоянці Кропив'янка знайдено також вістря стріли на пластині з черешком та дві клиноподібні двобічно оброблені сокири.

Стоянки Корма 1Б, Корма 4, Корма 2⁶ були відкриті і досліджувалися В. К. Пясецьким. Розташовані поряд на краю торфовища Корма, недалеко від с. Рудня Озерянська Олевського району Житомирської області. Колекції обробленого кременю зібрані на поверхні і налічують приблизно 4500, 3000 та 600 кременів відповідно. Комплекси типологічно подібні. Привертає увагу значний відсоток пластинок в колекціях (до 25%). Скребачки дрібні, неправильні на відщеплах. Різців небагато, виготовлені з відщепів. Серед мікролітів є яніславицькі вістря, мікрорізці, трапеції середньовисокі та високі (іноді асиметричні), яніславицькі

трикутники, пластинки з притупленим краєм. На стоянці Корма 2 знайдено ранньонеолітичну кераміку з рослинною домішкою в тісті. Пластинок з притупленим краєм тут виявлено в невеликій кількості, а яніславицькі трикутники майже зовсім відсутні. Значну роль в комплексі відіграють невеликі кінцеві скребачки на пластинчастих відщеплах. Ці відмінності автор дослідження стоянки пояснює хронологічними змінами.

Стоянки **Нетішин та Крушинка**⁷ розташовані на р. Горинь. На стоянці Крушинка зустрінуті яніславицькі вістря, високі трапеції, скребачки на відщеплах, серединний різець. Зі стоянки Нетішин походять яніславицькі вістря з ретушованою основою. Останні відомі на деяких інших пам'ятках Українського Полісся⁸ та верхів'їв Сіверського Дінця⁹.

Таким чином, в Київському та Житомирському Поліссі виділяється група мезолітичних пам'яток, об'єднаних нами в окремий тип ДВС, для яких характерні слідуєчі риси крем'яного інвентаря: 1) яніславицькі вістря зі зламанною або неретушованою основою, виконані в мікрорізецевій техніці за допомогою напівкрутого ретушування одного кінця. Вони використовувалися насамперед як наконечники стріл. Форма наконечників стріл вважається культуровизначальною ознакою¹⁰, що для крем'яних комплексів типу ДВС є першозначною; 2) значний розвиток мікрорізецевої техніки; 3) трапеції високі та середньовисокі, іноді з частково ретушованими боками; 4) постсвідерські наконечники стріл на пластинах присутні, але не в усіх комплексах; 5) поширення скребачок неправильної форми на відщеплах при незначній ролі або повній відсутності різців; 6) сокир небагато і зустрічаються вони не в кожному комплексі.

Пошуки аналогії пам'яткам типу ДВС призводять до яніславицької пізньомезолітичної культури Польщі, що, в свою чергу, зв'язується з колом маглемезських пам'яток Середньоевропейських низин¹¹. Визначальними ознаками яніславицьких комплексів є одноіменні вістря з ретушованою основою або без неї, виконані в мікрорізецевій техніці. Ретуш на цих виробих частіше не крута обрубуюча, а відносно полого. Характерні також яніславицькі трикутники, високі та середньовисокі трапеції, скребачки неправильної форми на відщеплах, одноплощинні нуклеуси для правильних пластин. Різців і сокир небагато. Значного розвитку досягла мікрорізецева техніка.

Яніславицька культура поширена в східній Польщі, в Литві. Польські дослідники вбачають її аналогії на схід від Західного Бугу в Західній Білорусії та в Західній Волині¹².

Важливе значення у визначенні східних кордонів яніславицької культури має праця А. В. Кольцова, в якій він виділяє яніславицьку культурну область. До останньої А. В. Кольцова залучає власне яніславицьку культуру (група вістецька на території Польщі), культуру Максимоніс (яніславицькі пам'ятки Понемання та східна група Польщі), а також кілька стоянок з яніславицькими рисами з Полісся, серед них ДВС¹³.

Дійсно, пам'ятки типу ДВС мають багато спільних рис з яніславицькою культурою. Це яніславицькі вістря, виробу у мікрорізецевій техніці, високі і середньовисокі трапеції та набір скребачок (неправильні на відщеплах). Поширення в деяких комплексах пам'яток типу ДВС постсвідерських наконечників стріл на пластинах пов'язує їх з культурою Максимоніс Понемання, де такі стріли походять з стоянок Нятесай I (середній культурний шар), Мяркине, Друскінін'кай¹⁴.

Але пам'ятки типу ДВС на території Київського та Житомирського Полісся мають ряд специфічних рис, чим різняться від яніславицької культури та Максимоніс. До цих рис належать: 1) основний тип поширених тут яніславицьких вістрів з неретушованою основою; 2) яніславицькі трикутники рідко зустрічаються на цих територіях і знайдені лише в

комплексах з торфовища Корма; 3) в деяких комплексах (Рудий Острів, ДВС) індекс пластин дуже низький для яніславицьких пам'яток — 12—13%.

Комплекси типу ДВС мають виразні серії високих та середньовисоких трапезій, а іноді неолітичну кераміку (Корма 2, Кропив'янка). Тобто датуються вони другою половиною мезоліту — раннім неолітом. Таку саму дату мають яніславицька культура та Максимоніс. На території Українського Полісся яніславицьких комплексів без трапезій не знай-

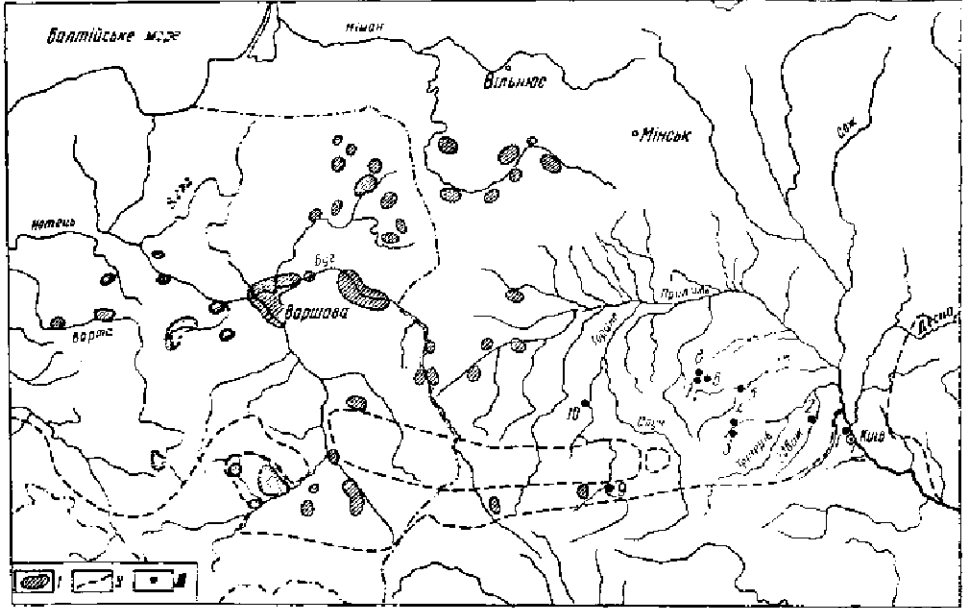

Рис. 4. Схема поширення пам'яток типу ДВС та яніславицької культури (вісляський цикл):

I — територія поширення пам'яток яніславицької культури, за С. К. Козловським; II — північний кордон суцільного поширення лесів; III — пам'ятки типу ДВС. 1 — ДВС; 2 — Рудий Острів; 3 — Стахановка; 4 — Кропив'янка; 5 — Пашане; 6—8 — Корма 1Б, Корма 4, Корма 2; 9 — Нетішин; 10 — Крушинка.

дено. Можливо, це пояснюється недостатньою вивченістю території. Але можна припустити, що яніславицькі традиції з'являються в Київському та Житомирському Поліссі пізніше, ніж в східній Польщі і в Понеманні. Це припущення підтверджується відсутністю в комплексах типу ДВС яніславицьких вістер з ретушованою основою та рідкістю трикутників. Ці типи зрештою характерніші для ранньояніславицьких пам'яток¹⁵.

Щодо території поширення пам'яток типу ДВС, то на сході яніславицькі вістря з неретушованою базою відомі у верхів'ях Сіверського Дінця, наприклад Петровська 10, Пришиб 1 і т. п., але останні різняться від вищепописаних. Є деякі дані про поширення яніславицьких типів мікролітів у Західній Волині та Білорусії, але вони недостатні для того, щоб дійти певних висновків. Найчіткіше встановлюється південний кордон поширення пам'яток типу ДВС. Він співпадає з північним кордоном суцільного поширення лесу. Своєрідний мисливсько-рибальський тип господарства яніславицьких племен, близький до господарства племен маглемезе, певно, був нерозривно пов'язаний з заболоченими, вкритими лісами та густою сіткою рік низинами Поліської природногеографічної провінції та рівниа лісової зони, що до неї примикають (рис. 4).

Враховуючи вищесказане, спробуємо визначити місце вказаних пам'яток Київського та Житомирського Полісся серед мезолітичних культур Європи. Специфіку північноукраїнського мезоліту вперше визначив П. П. Єфименко, який виділив три групи мезолітичних стоянок у

Східній Європі: окську, південноруську і західноруську. Мезолітична культура Київського та Житомирського Полісся була віднесена до західноруської групи, зв'язаної з мезолітом Прибалтики, на відміну від південноруської групи, що мала зв'язки з мезолітом Середземномор'я¹⁶. Про західні зв'язки мезоліту Українського Полісся пише В. Н. Даниленко¹⁷.

Певне значення у вивченні мезоліту поліських районів України мали праці Д. Я. Телегіна. Як підоснова дніпро-донецької неолітичної культури ним була виділена пізньомезолітична волинсько-донецька культурна група пам'яток. Останню автор відніс до південноруської групи П. П. Єфименка і включив до неї пам'ятки Київського Полісся (ДВС), Середнього Подніпров'я (Андрусівка) та Лівобережної України до верхівів Сіверського Дінця включно (Біла Гора, Петровські стоянки, Дробишево I, Пришиб та ін.)¹⁸.

В наступних працях Д. Я. Телегін розглянув пізній мезоліт Київського та Житомирського Полісся окремо від мезоліту Лівобережної Лісостепової України. Він виділяє в Київському, Чернігівському Подніпров'ї, по Десні і Сожу, а також по нижній течії Прип'яті дніпро-прип'ятську пізньомезолітичну групу пам'яток, яку по переважанню мікролітів південних форм і по нерозвиненості макролітичної техніки відносить до південноруської культурної області східноєвропейського мезоліту. До дніпро-прип'ятської групи були віднесені стоянки ДВС, Таценки, Козинці, Коржі по р. Трубіж, Білосороки, Дорошівка по Нижній Прип'яті. Для датування мезоліту Київського Полісся важливе значення має думка, висловлена Д. Я. Телегіним і підтверджена наступними дослідженнями, про відсутність мікролітів геометричних форм в ранньомезолітичних комплексах цих територій¹⁹.

Археологічні матеріали і спостереження, одержані за останні роки, значно розширили нашу джерелознавчу базу мезоліту Київського та Житомирського Полісся. Стоянки Таценки, Козинці, Коржі, Білосорока віднесені нами до пам'яток типу Таценки-Кудлаївка, які типологічно і хронологічно близькі до пам'яток коморницької культури Польщі²⁰. Остання, будучи тісно пов'язана з культурами Дювензее територій НДР і ФРН та Стар Кар Англії, являє собою одну з культур мезоліту Середньоевропейських низин. Тип ДВС, як вже говорилося вище, типологічно пов'язується з колом маглемезьких пам'яток. Таким чином, мезоліт дніпро-прип'ятської групи споріднений з мезолітом Середньоевропейських низин.

На сьогоднішній день в Київському та Житомирському Поліссі відомо 10 пам'яток типу ДВС. Три з них досліджено шляхом розкопок (Рудий Острів, ДВС, Піщане). Добутий матеріал дозволяє визначити специфічні риси цього типу пам'яток, їх місце в мезоліті Європи, територію поширення та датувати.

Ми вважаємо, що питання про виділення окремої мезолітичної культури на базі вищеописаних пам'яток є своєчасним. Назву цій культурі могла б дати стоянка Рудий Острів, як найдослідженіша на сьогоднішній день.

Рудоострівська мезолітична культура входить як складова частина разом з власне яніславицькою та культурою Максимоніс до яніславицької культурної області та є її південно-східною частиною. Яніславицька культурна область, в свою чергу, пов'язана з маглемезькими пам'ятками Прибалтики.

Для остаточного вирішення поставлених в праці питань необхідно сконцентрувати увагу дослідників мезоліту території Полісся на пошуках та дослідженні нових стратифікованих пам'яток вищеописаного типу.

¹ Замизяк Л. Л. О мезолитических и неолитических памятниках долины Здвижа. — АО за 1974. М., 1975, с. 280—281.

² Різними дослідниками мезоліту Європи даний тип виробів (рис. 2, 8—10; 3,

1—4) називається по-різному: велішевські вістря (А. Венцковська), янцлавицькі вістря (С. Козловський), ланцетоподібні наконечники (Р. К. Рімантене), допецькі вістря (Д. Я. Телегін).

³ Телегін Д. Я. Мезолітичні стоянки в околицях Києва.— КСИМК, вип. 65, 1956, с. 75.

⁴ Левицький І. Стая в ур. Піщаному біля Народич.— Антропологія, 1930, вип. 4, с. 191—232.

⁵ Пясецький В. К. Мезолітичні стоянки в басейні р. Ірші.— Археологія, 1975, 16, с. 61—64.

⁶ Пясецький В. К. Доповідь на другій конференції молодих вчених Інституту археології АН УРСР. К., 1976.

⁷ Канивець В. Н. Отчет об археологических разведках в Западной Украине в 1952.— НА ІА АН УРСР.

⁸ Березанский С. С. Разведка в северных районах Украины.— В кн.: Археологические исследования на Украине в 1967 году. К., 1968, с. 31.

⁹ Розвідки Свильова Н. В. Науковий архів та фонди Інституту археології АН УРСР. Матеріали стоянок Петровська 10, Дробишове І та ін.

¹⁰ Формозов А. А. Этнокультурные области на территории европейской части СССР в каменном веке. М., 1959, с. 15.

¹¹ Kozłowski S. K. Pradzieje ziem polskich od IX do Vtysiaclecia p. n. e. Warszawa, 1972, s. 125—164; Chmielewski W., Schild R., Więckowska H. Prahistoria ziem Polskich.— In: Paleolit i mezolit, t. I, Wrocław e. a., 1975, s. 375—393.

¹² Chmielewski W., Schild R., Więckowska H. Prahistoria..., s. 420.

¹³ Кольцов Л. В. Памятники с янцлавицькими елементами на території СССР.— В кн.: Памятники древнейшей истории Евразии. М., 1975, с. 63—67.

¹⁴ Рімантене Р. К. Палеоліт і мезоліт Литви. Вільнюс, «Мінтис», 1971, с. 140—142, 144—146.

¹⁵ Chmielewski W., Schild R., Więckowska H. Prahistoria..., s. 379—380.

¹⁶ Ефименко П. П. Мелкие кремневые орудия геометрических и иных своеобразных очертаний в русских стоянках раннеолитического возраста.— РАЖ, 1924, с. 13, вып. 3-4, с. 211—228.

¹⁷ Даниленко В. Н. Неолит Украины. К., 1969, с. 30.

¹⁸ Телегін Д. Я. Мезоліт лівобережжя України і його місце в складенні дніпровско-донецької неолітичної культури.— МІА, 1966, № 126, с. 99—107.

¹⁹ Телегін Д. Я. Поздний мезоліт України: опыт культурно-территориального членения памятников.— In: The mesolithic in Europe. Warszawa, 1973, s. 537—539.

²⁰ Залізник Л. Л. Мезолітичні пам'ятки типу Таценки-Кудлаївка.— Археологія, 1976, 20, с. 60—66.

Л. Л. ЗАЛИЗНИК

Рудоостровская мезолитическая культура

Резюме

Мезолітичні стоянки Київського і Житомирського Полісся характеризуються високою ступенню мікролітизації і неразвитою макролітичною технікою, що послужило для ряду дослідників поводом зв'язувати їх з мікролітичною зоною мезоліта юга Восточної Європи. Накопившись за останні роки археологічні матеріали свідчать про те, що мезоліт указаних поліських територій має багато об'єктів, характерних для мезоліту середньоевропейських низовин.

На основі матеріалів стоянки Рудий Острів, досліджуваної автором, а також відомих комплексів в Южному Поліссі виділяється своєобразним позднемезолітичною групою пам'яток, тісно зв'язана з янцлавицькою культурою Польщі, а через неї з маглемезьким колом пам'яток. Ставиться питання про виділення окремої рудоостровської мезолітичної культури в межах янцлавицької культурної області.

М. П. КУЧЕРА
(Київ)

Давньоруські городища в західній частині Переяславщини

У західній частині Переяславського князівства XI—XIII ст. (межіриччя Дніпра—Суоя, в тому числі по р. Трубіж) було чимало укріплених населених пунктів, залишки яких збереглися до наших часів як горо-